

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ТА УЗГОДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ)

MECHANISMS OF CIVIL SOCIETY INFLUENCE ON THE FORMATION AND ALIGNMENT OF LEGAL VALUES (ON THE EXAMPLE OF PUBLIC CONTROL)

Височанський Р.В., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою роботи є з'ясувати роль та механізми впливу громадянського суспільства, зокрема інструментів громадського контролю, на формування й утвердження правових цінностей в Україні, а також визначити ефективні шляхи їх реалізації у сучасних умовах державотворення та суспільних трансформацій. Методика дослідження ґрунтується на комплексному аналізі та систематизації наявних науково-теоретичних напрацювань із подальшим формулюванням обґрунтованих висновків і розробкою практичних рекомендацій. У процесі роботи застосовувалися загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, узагальнення), а також спеціально-правові (формально-юридичний, системно-структурний, історико-правовий, порівняльно-правовий). Результати роботи полягають у визначенні ролі громадянського суспільства у формуванні правових цінностей, уточненні змісту громадського контролю як механізму їх утвердження та узагальненні практичних моделей його реалізації в сучасних умовах України. Практична значимість полягає у можливості використання отриманих результатів для удосконалення механізмів громадського контролю, підвищення ефективності взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами влади, а також для впровадження кращих практик прозорості й підзвітності у державному управлінні. Крім того, результати можуть стати основою для розробки освітніх програм і тренінгів для представників органів влади та громадських організацій, сприяти формуванню культури відкритого врядування та розвитку електронних інструментів демократії. Це дозволить не лише підвищити рівень довіри громадян до державних інституцій, а й забезпечити ефективну реалізацію принципів верховенства права та демократичного врядування.

Ключові слова: громадянське суспільство, правові цінності, верховенство права, громадський контроль, прозорість, підзвітність, правова свідомість, демократичні інститути, правова освіта.

The purpose of the work is to clarify the role and mechanisms of the influence of civil society, in particular the instruments of public control, on the formation and consolidation of legal values in Ukraine, as well as to determine effective ways of their implementation in the modern conditions of state formation and social transformations. The research methodology is based on a comprehensive analysis and systematization of existing scientific and theoretical developments with the subsequent formulation of substantiated conclusions and the development of practical recommendations. In the process of work, general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, generalization) were used, as well as special legal methods (formal-legal, systemic-structural, historical-legal, comparative-legal). The results of the work consist in determining the role of civil society in the formation of legal values, analyzing public control and examples of its implementation, and developing recommendations for strengthening public participation through improving legislation and developing legal education. The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of the role of civil society in the formation of legal values, clarification of the content of public control as a mechanism for their establishment and generalization of practical models of its implementation in modern conditions of Ukraine. The practical significance lies in the possibility of using the obtained results to improve the mechanisms of public control, increase the efficiency of interaction between civil society institutions and government bodies, as well as to implement best practices of transparency and accountability in public administration. In addition, the results can become the basis for the development of educational programs and trainings for representatives of government bodies and public organizations, contribute to the formation of a culture of open government and the development of electronic tools of democracy. This will allow not only to increase the level of trust of citizens in state institutions, but also to ensure the effective implementation of the principles of the rule of law and democratic governance.

Key words: civil society, legal values, rule of law, public control, transparency, accountability, legal awareness, democratic institutions, legal education.

Актуальність теми. Громадянське суспільство, будучи важливим інститутом контролю за діяльністю органів влади, здатне не лише запобігати зловживанням, а й активно сприяти гармонізації правових норм із суспільними очікуваннями. Проте ефективність цього впливу залежить від розвиненості механізмів громадського контролю, рівня правової свідомості громадян та належного правового забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень. В умовах війни та масштабних відновлювальних процесів зростає потреба у дослідженні практичних інструментів, що дозволяють інститутам громадянського суспільства реалізовувати свою місію в утвердженні принципів верховенства права, прозорості та підзвітності влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження переважно зосереджуються на аналізі поняття громадянського суспільства, правових цінностей та механізмів громадського контролю. Водночас бракує довготривалих емпіричних робіт, які б комплексно оцінювали ефективність взаємодії цих елементів у реальних

умовах суспільно-політичних трансформацій України. Це підкреслює актуальність обраної теми, адже саме системне дослідження дозволить визначити оптимальні шляхи зміцнення ролі громадянського суспільства у формуванні та утвердженні правових цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянське суспільство є результатом тривалого історичного розвитку, а його сучасне розуміння формувалося під впливом провідних мислителів людства – від Платона та Аристотеля до Цицерона, Горація, Гоббса, Локка, Гегеля та Маркса. Традиційно його структурними елементами вважають неурядові громадські організації та об'єднання, політичні партії та рухи, незалежні засоби масової інформації, а також релігійні організації. Інститути громадянського суспільства виступають своєрідним політичним контрбалансом держави, здатним захищати інтереси людей від можливих проявів державного диктату. Якщо початкова місія держави полягала у припиненні «війни всіх проти всіх», то, за концепціями теоретиків громадянського суспільства, його ключове завдання поля-

гає у захисті громадян від надмірного втручання держави [1, с. 76].

Іншими словами, громадянське суспільство можна розглядати як динамічну соціальну систему, здатну здійснювати контроль за діяльністю держави в межах чинного законодавства та гарантувати її функціонування відповідно до принципів верховенства права. Як зазначають Дорофєєв О.В., Болотова О.О. та Призов В.Є., саме ця здатність робить громадянське суспільство ключовим чинником перетворення держави на правову.

З нашої точки зору, громадянське суспільство – це не лише історично сформований комплекс інститутів і організацій, а передусім жива та активна система, у якій громадяни усвідомлюють себе не пасивними спостерігачами, а повноцінними учасниками правового та політичного процесу.

Його значення особливо зростає у контексті формування правової держави. Саме громадянське суспільство здатне виконувати подвійну місію: з одного боку – контролювати державну владу та запобігати її надмірному втручанню в життя людини, а з іншого – ініціювати і підтримувати правові та соціальні зміни, спрямовані на зміцнення демократичних інститутів.

У цьому процесі визначальну роль відіграють правові цінності, що відображають позитивну значущість права для задоволення потреб та інтересів учасників суспільного життя. Вони проявляються на кількох рівнях: особистісному – у значенні права для конкретної людини; груповому – для соціальних спільнот; та загальносоціальному – для суспільства в цілому. Під правовими цінностями розуміють природні та соціальні блага, які захищаються й гарантуються позитивним правом через їхню важливість і користь для людини й суспільства. Вони становлять концептуальну основу права та правопорядку, виступають ідеальним обґрунтуванням правових норм, закріплюються й охороняються ними, а також визначають цільові орієнтири правового регулювання. До таких цінностей належать принципи права, юридичні конструкції, правові інститути та інші елементи правової системи [2, с. 52].

Значення правових цінностей виходить далеко за межі суто юридичної площини. Вони виконують роль морально-соціальних орієнтирів, які формують зміст і напрямок розвитку правової системи. Без їх усвідомлення та прийняття суспільством будь-які правові норми ризикують залишитися формальними, не знаходячи реального відображення у поведінці людей. Тому правові цінності потребують не лише закріплення в законодавстві, а й активного впровадження через правову освіту, механізми громадського контролю та широку участь громадян у правотворчих процесах.

На сучасному етапі, особливо після 2022 року, роль громадянського суспільства в Україні суттєво розширилася. Воно стало не лише контрбалансом держави, але й партнером у виробленні політик, носієм суспільних цінностей і джерелом правової освіти. Через громадські організації, незалежні медіа, волонтерські рухи та адвокатські кампанії воно формує нову правосвідомість, що базується на особистій відповідальності, нетерпимості до зловживань та відданості принципам верховенства права.

Одним із дієвих механізмів залучення громадянського суспільства до формування правових цінностей є громадський контроль. Він слугує важливим інструментом узгодження задекларованих правових принципів із реальною практикою державного управління. Суть цього механізму полягає у систематичному спостереженні, аналізі та оцінюванні роботи органів державної влади, місцевого самоврядування, судових інституцій та правоохоронних органів. Таку діяльність здійснюють незалежні громадські організації, ініціативні групи та активні громадяни з метою забезпечення прозорості, підзвітності та дотримання принципу верховенства права.

Громадський контроль є важливою складовою системи державного управління та місцевого самоврядування, а також одним із ключових механізмів залучення інститутів громадянського суспільства й окремих громадян до управління державними та суспільними справами.

Він реалізується через широкий спектр прямих (безпосередніх) та непрямих (опосередкованих) форм. До найбільш ефективних належать: подання звернень громадян до органів публічної влади, проведення громадських слухань, зборів та сходів за місцем проживання, ініціювання громадських проєктів, здійснення громадської експертизи діяльності органів влади, обговорення проєктів нормативно-правових актів, громадський моніторинг, участь у роботі громадських рад при органах виконавчої влади. Також поширеними є законні акти громадянської непокори (страйки, бойкоти, демонстрації, пікетування тощо), публічна звітність органів влади та медіаконтроль [3].

Беручи до уваги наведене, можна підкреслити, що формування правових цінностей у межах громадського контролю здійснюється через активну взаємодію суспільства з органами державної влади та місцевого самоврядування, що забезпечує узгодження задекларованих правових принципів із реальною практикою їх застосування. Цей процес реалізується за допомогою як прямих, так і опосередкованих форм впливу.

До прямих належать звернення громадян до органів публічної влади, участь у громадських слуханнях, зборах та сходах за місцем проживання, ініціювання громадських проєктів, проведення громадської експертизи, обговорення проєктів нормативно-правових актів та здійснення громадського моніторингу. Серед опосередкованих форм варто виділити діяльність у складі громадських рад при виконавчих органах, законні акти громадянської непокори (страйки, бойкоти, демонстрації, пікети тощо), публічну звітність органів влади та медіаконтроль.

Завдяки цим інструментам громадяни не лише здійснюють контроль за дотриманням правових норм, а й активно долучаються до їх удосконалення, сприяючи утвердженню в суспільстві цінностей прозорості, підзвітності, верховенства права та нетерпимості до зловживань. Регулярна участь у таких формах громадського контролю формує сталі уявлення про право як дієвий механізм захисту інтересів, підсилює антикорупційні настанови та виховує відповідальне ставлення до виконання законів.

До прикладу проаналізуємо один із грантових програм «Моніторинг відбудови» [4]. Проєкт «Моніторинг відбудови» спрямований на залучення громадських організацій до процесів моніторингу та оцінки відбудови на місцях. Такий підхід підвищує ефективність використання бюджетних і донорських коштів, зменшує ризики зловживань та нецільового використання ресурсів, а також забезпечує прозорість і підзвітність у сфері відновлення інфраструктури [4]. Це відповідає загальній тенденції розвитку громадського контролю як інструменту формування правових цінностей – прозорості, підзвітності та верховенства права.

Програма реалізується як частина проєкту «Контроль витрат на відновлення», який виконує Інститут економічних досліджень у співпраці з Центром економічної стратегії та ГО «Технології прогресу» за підтримки Європейського Союзу [4]. Поєднання експертного потенціалу українських аналітичних центрів та фінансово-організаційної підтримки міжнародних партнерів забезпечує незалежність моніторингу від урядових структур і підвищує довіру до результатів аналізу.

У межах проєкту функціонують два основні інструменти: щомісячні моніторинги відбудови та відновлення України – регулярний аналітичний продукт, що дає змогу відстежувати прогрес, виявляти проблеми та своєчасно реагувати на виклики. Портал великого відновлення (Big Recovery Portal) – онлайн-ресурс, який надає відкритий

доступ до даних про об'єкти відбудови, витрати та джерела фінансування, сприяючи цифровізації громадського контролю.

Завдяки цим інструментам проєкт зміцнює ключові правові цінності: прозорість – відкритість даних знижує корупційні ризики; підзвітність – виконавці знають про постійний громадський нагляд; участь громадян – залучення місцевих НУО стимулює активність і підвищує правову культуру; верховенство права – дотримання контрактних та нормативних вимог через публічний контроль.

Серед переваг програми – незалежність від урядових структур, системність і регулярність моніторингу, наявність цифрової платформи для доступу до даних. Викликами залишаються достовірність інформації в зонах обмеженого доступу, необхідність стабільного фінансування та підготовки кваліфікованих кадрів, а також ризик політичного чи адміністративного тиску на виконавців.

У підсумку, «Моніторинг відбудови» є ефективним прикладом інтеграції громадського контролю, цифрових технологій та міжнародної підтримки, що не лише підвищує результативність відновлювальних процесів, але й сприяє розвитку правових цінностей у суспільстві.

Правові цінності, зокрема верховенство права, справедливість, рівність усіх перед законом та невідворотність покарання, набувають особливого значення у діяльності громадських інституцій, що здійснюють моніторинг органів правосуддя. Показовим прикладом є робота Команди Громадського Контролю у складі Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України.

У рамках своєї діяльності команда успішно реалізувала проєкт моніторингу судових процесів у справах, розслідуваних НАБУ [5]. Особливу увагу було приділено тим провадженням, які розглядалися у судах за межами столиці, де існували ризики уникнення корупціонерами відповідальності. Така робота не лише сприяла забезпеченню прозорості та відкритості судового розгляду, а й підвищила рівень суспільної поінформованості щодо перебігу резонансних справ.

Привернення уваги громадськості та засобів масової інформації до судових процесів стало інструментом утвердження правових цінностей у практичній площині. Громадський контроль допоміг посилити довіру до інститутів правосуддя, а також сприяв формуванню в суспільстві переконання, що боротьба з корупцією має ґрунтуватися на чітких правових засадах та рівності всіх громадян перед законом.

Проведене у грудні 2021 року опитування громадською організацією «Харківський інститут соціальних досліджень» у межах проєкту ГО «Вектор прав людини» «Моніторинг впливу висвітлення судових рішень у справах [5, с. 11], пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України, на ставлення громадськості до судової гілки влади» було спрямоване на виявлення того, наскільки медійне відображення діяльності судів впливає на довіру громадян до системи правосуддя. Ця ініціатива, реалізована за підтримки Програми ООН із відновлення та відбудови миру та фінансована урядом Королівства Нідер-

ландів, безпосередньо стосується ключових правових цінностей – справедливості, відкритості, рівності перед законом і довіри до судової влади.

Вибіркова сукупність охопила 1000 респондентів з усіх макрорегіонів України (крім тимчасово невідконтрольних та окупованих територій). Така географічна та соціально-демографічна репрезентативність (за віком, статтю, типом населеного пункту) дозволяє отримати об'єктивну картину суспільних настроїв щодо функціонування судової гілки влади.

У правовому вимірі значення дослідження полягає в тому, що воно відображає, як громадяни сприймають реалізацію принципу верховенства права в умовах збройного конфлікту. Моніторинг висвітлення судових рішень у таких справах є індикатором того, чи відповідають дії судів суспільним очікуванням щодо прозорості процесу, неупередженості суддів та невідворотності покарання для винних. Тому, результати опитування не лише фіксують громадську думку, а й дають змогу оцінити стан дотримання правових цінностей у конкретному сегменті судочинства – справах, що мають особливе суспільне значення в умовах війни.

Отримані висновки підкреслюють, що для посилення впливу громадянського суспільства на формування та утвердження правових цінностей необхідно розвивати комплексну систему механізмів, яка об'єднує інституційні, правові, комунікаційні та освітньо-просвітницькі інструменти. Йдеться, зокрема, про розширення повноважень і функціональної спроможності громадських рад при органах влади з наданням їм права брати участь у розробці та оцінюванні проєктів нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини; удосконалення законодавства у сфері громадського контролю, зокрема щодо забезпечення доступу до публічної інформації та обов'язковості врахування результатів громадських експертиз під час ухвалення рішень; створення сталих каналів взаємодії між інститутами громадянського суспільства, медіа та органами влади для інформування населення про стан дотримання принципів верховенства права, справедливості, рівності та підзвітності; а також підтримку програм правової освіти та формування правосвідомості, спрямованих на підвищення громадської активності та глибше розуміння правових цінностей у суспільстві.

Висновки. Отож, громадянське суспільство в Україні виступає не лише контрбалансом державної влади, а й активним партнером у формуванні та захисті правових цінностей. Через інструменти громадського контролю, правову освіту, залучення до правотворчих процесів і моніторинг діяльності органів влади воно сприяє утвердженню принципів верховенства права, прозорості, підзвітності та рівності перед законом. Приклади на кшталт «Моніторингу відбудови» чи спостереження за судами у справах НАБУ демонструють, що поєднання інституційної спроможності, громадської активності та міжнародної підтримки здатне не лише підвищити ефективність управління, але й зміцнити правову культуру та довіру до правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорофеев О. В., Болотова О. О., Призов В. Є. Механізм формування сприятливого середовища взаємодії держави та громадянського суспільства. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. № 3. Том 7. С. 75-80.
2. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. *Наукові записки. Юридичні науки*. НАУ-КМА. 2017. Том 200. С. 51-55.
3. Громадський контроль : Велика українська енциклопедія. URL: .
4. Методологія громадського моніторингу проєктів відбудови : для громадських організацій та громадських активістів. 2024. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/BR/Grants3/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE% %B5%D1%80%D0%B2_2024_fin.pdf.
5. ГО «Платформа Громадський Контроль» : Моніторинг судів. URL: <https://gromko.org.ua/projects/testovyi-proekt-2/>.
6. Комунікація судовою владою справ, пов'язаних з війною: 10 питань-відповідей. 2022. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-33-vid-06102022-s-20982ca2ae.pdf>.
7. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С., Орешкова А. Ф. Громадський контроль. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Громадський_контроль.
8. Лебідь А. Є., Назаров М. С. Інструменти громадської участі в Україні: навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во СумДУ, 2020. 73 с.